

АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

Осіпова А. А.

Вступ

Безпрецедентне російське вторгнення на територію України поставило під загрозу не лише суверенітет і незалежність, а й здоров'я та життя громадян. Збройна агресія є серйозним ударом по світовій економіці, і без того враженою наслідками від COVID-19. Війна в Україні, одного з найбільших експортерів продовольства на світові ринки, створила передумови для гуманітарної катастрофи по всьому суспільству. А тому з оголошенням воєнного стану виникла беззаперечна необхідність створення адаптованих до економічної нестабільності умов подальшого нормального функціонування економіки. З огляду на означене, вкрай важливим є посилення інструментів підтримки вітчизняного бізнесу з боку держави.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Державна підтримка сільськогосподарського виробництва є необхідною умовою забезпечення економічної і продовольчої безпеки держави. І в нинішніх умовах воєнного стану, що панують в Україні, вплив держави на стабілізацію сільськогосподарського виробництва – базової галузі, що формує та підтримує належний рівень продовольчої безпеки країни, має велике значення.

Сталий розвиток аграрного сектору економіки України потребує постійної модернізації і наукового обґрунтування механізму й інструментів державної підтримки розвитку сільськогосподарського виробництва з метою збалансування розвитку галузі за рахунок рівномірного забезпечення фінансовими ресурсами функціонування різних суб'єктів господарювання – виробників сільськогосподарської продукції. А зважаючи на те, що сільське господарство є однією з найбільш постраждалих від воєнних дій галузей економіки, підходи державної підтримки вимагають особливої уваги та виваженості.

Зважаючи на те, що в Україні дотримуються установлених модифікацій для збереження родючості ґрунтів і зміни кліматичних сценаріїв, розробка та прийняття єдиної сільськогосподарської практики може не допомогти в комплексному пом'якшенні наслідків зміни клімату та призвести до економічної вразливості сільськогосподарських товаровиробників. Відтак, ґрунтуючись на зарубіжному досвіді, виникає необхідність використовувати одночасно декілька практик державної підтримки сільськогосподарського виробництва, які мають певну сумісність одна з одною в довгостроковій перспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Дослідження проблематики, пов'язаної з державною підтримкою розвитку сільськогосподарського виробництва, не втрачає актуальності в умовах воєнного стану та з урахуванням динамічної зміни зовнішніх і внутрішніх факторів. Саме тому питання державної підтримки сільськогосподарського виробництва висвітлювали у своїх наукових доробках В. Андрійчук, П. Гайдуцький, В. Месель-Веселяк, О. Могильний, Т. Калашнікова, П. Саблук, С. Юшин та ін. Окреслення пріоритетних напрямів державної підтримки на підставі аналізу стану реалізації угоди про Асоціацію між Україною та ЄС здійснюють О. Захарчук, М. Кропивко, М. Малік, М. Мальований, О. Непочатенко та інші вчені.

Відтак беззаперечною є затребуваність інноваційних підходів при реалізації національного потенціалу порівняльних природно-ресурсних привілеїв з метою примноження конкурентних переваг вітчизняних товаровиробників і забезпечення сталого сільського розвитку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Прискорені темпи зростання ризиків вітчизняного сільськогосподарського виробництва як у воєнних умовах, так і під впливом швидких змін соціально-економічних і природно-екологічних факторів спонукають до переорієнтації галузі на умови сталого розвитку, інвестиційно-інноваційної моделі та міжнародних стандартів інформаційного суспільства, реалізація яких практично неможлива без дієвої і всебічної системи державного регулювання.

Незважаючи на множинність і глибину проведених досліджень, питання державної підтримки розвитку сільськогосподарського виробництва не втрачає актуальності, адже з року в рік змінюються не лише умови провадження діяльності аграріїв, а й парадигма фінансових пріоритетів держави в контексті поглиблення міжнародних інтеграційних зв'язків, втрати традиційних ринків збуту, глобалізації агропродовольчих ринків, загострення конкурентної боротьби, урізноманітнення форм протекціонізму розвиненими економіками світу тощо. Внаслідок зазначеного виникає цілком обґрунтована потреба в пошуку нових адаптивних підходів державної підтримки, які б сприяли виведенню сільськогосподарського виробництва на якісно новий рівень конкурентоспроможності та збалансованого функціонування.

Формулювання цілей. Під час воєнних дій, що ведуться на території України, необхідно раціонально та виважено, зважаючи на особливості стану економіки держави, здійснювати підбір ключових інструментів державної підтримки. Особливу увагу при цьому варто звернути на фінансові складові, за допомогою яких можна вибудувати дієвий механізм фінансового стимулювання, здатний посилити взаємодію між виробниками, державою та фінансовими установами й організаціями. На основі означеного кола співпраці в перспективі можуть бути сформовані потужні внутрішній і зовнішній ринки не лише конкурентних виробників, а й якісної та конкурентоспроможної на внутрішніх і зовнішніх ринках сільськогосподарської продукції. Як один з перспективних варіантів реалізації зазначеного, державна підтримка має бути зосереджена на кредитуванні під держгарантії, налагодженні логістичних шляхів з продажу сільськогосподарської продукції та максимальному спрощенні оформлення всієї необхідної для отримання підтримки документації.

Вклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтування отриманих наукових результатів. Зарубіжна практика державної підтримки сільськогосподарського виробництва зосереджена на стимулюванні малих виробників цієї галузі, маючи в пріоритеті підвищення якості сільськогосподарської продукції, екологічності її виробництва й експорторієнтованості. Зокрема, серед активно застосовуваних у світі механізмів державної підтримки – розробка та провадження цільових програм, кредитна та страхова підтримка, пряма фінансова підтримка – субсидії, субвенції, дотації, а також спеціалізована система оподаткування.

Сполучені Штати Америки вже тривалий час залишаються лідером агропродовольчого ринку. Секрет такої стабільності – дбайливе та бережливе ставлення до ресурсів, а також ефективне регулювання сільськогосподарської сфери виробництва шляхом провадження прямого бюджетного фінансування під специфічні програми розвитку, цінове регулювання та незмінно висока увага до зовнішньоекономічних позицій, що забезпечуються експортними програмами. Окремо здійснюється фінансова підтримка доходів фермерів, розмір якої прирівнюється до доходів осіб, зайнятих в інших сферах національного господарства, а також чітким регламентуванням цін на продукцію сільськогосподарського виробництва та постійним зменшенням кількості нереалізованих товарних запасів¹.

Основою аграрної політики США є сільськогосподарські субсидії. Згідно статистичних даних, поточні субсидії на вирощування сільськогосподарських культур у ЄС становлять 50%, Південній Кореї і Японії – 60%, а в Китаї – лише 21,3% загального обсягу підтримки. Прямі та непрямі субсидії, надані урядом

США, складають 40% середнього доходу фермерів щороку і проникають у всі аспекти аграрної політики, в тому числі і субсидії².

Аграрна політика була одним із найважливіших завдань європейської політики від початку інтеграційного процесу. На тлі дефіциту продовольства та голоду після Другої світової війни шість тодішніх держав-членів, підписавши Договір про Європейське економічне співтовариство (ЄЕС) у 1957 році, вирішили спільно здійснювати суверенітет над сільськогосподарською політикою.

З 2023 року Європейський Союз розпочне новий період Спільної сільськогосподарської політики, згідно з якою особливу увагу приділено забезпеченню доходів, диверсифікації і подальшій професіоналізації фермерських господарств, посиленню захисту навколишнього середовища, клімату та тварин, а також підтримці молодих фермерів. Заплановано збільшити витрати на підтримку стабільності внутрішнього сільського та лісового господарства і розвиток сільських територій на загальну суму 35 млн євро за весь період; додатково посилити компенсаційне забезпечення для підтримки гірських і неблагополучних районів задля збереження унікального культурного ландшафту; близько 574 млн євро на рік доступні для заходів щодо захисту клімату та навколишнього середовища; бюджет органічного виробництва встановлено у межах 550 млн євро на рік та інші заходи³.

В Україні практика державної підтримки розвитку сільськогосподарського виробництва сконцентрована виключно на прямому бюджетному фінансуванні та вузькоспеціалізованих державних цільових програмах. Крім того, значна обмеженість кола об'єктів регулювання, зокрема, спрямованість на великих виробників й ігнорування малих і середніх форм сільськогосподарського виробництва, спровокувала дисбаланси в розвитку галузі та сприяла погіршенню якості сільськогосподарської продукції. Водночас варто зазначити, що функціонування сільськогосподарських підприємств в Україні завжди супроводжувалося низкою фінансово-економічних проблем, зумовлених значним рівнем природних ризиків. Відтак щорічно державними органами декларувалися різні програми регулювання галузі, проте рівень освоєння коштів за ними не досягав максимуму ані по обсягах, ані по цільових групах одержувачів. Саме тому розвиток сільськогосподарських підприємств є нерівномірним й, у випадку з малими формами господарювання, – неефективним. Причиною означеного є прогалини у механізмах реалі-

¹ Клименко І.В., Бугрій М.Г., Ус І.В. Спільна аграрна політика Європейського Союзу: можливості та виклики для України. Аналітична доповідь. К. : НІСД, 2011. 19 с.

² An Overview of U.S. Agricultural Policies. ModernDiplomacy. Lantao Li. URL: <https://moderndiplomacy.eu/2022/04/16/an-overview-of-u-s-agricultural-policies/> (дата звернення 18.04.2022).

³ Nationale GAP-Umsetzung im Ministerrat beschlossen. Bundesministerium Landwirtschaft, Regionen und Tourismus. URL: <https://info.bmlrt.gv.at/themen/landwirtschaft/eu-agrarpolitik-foerderung/gap-ministerratsbeschluss.html> (дата звернення 28.04.2022).

Розподіл обсягів фінансування за програмами підтримки АПК, 2019–2021 рр., млн. грн

Програма	2019		2020		2021	
	Обсяг отриманих коштів, млн грн	Кількість отримувачів	Обсяг отриманих коштів, млн грн	Кількість отримувачів	Обсяг отриманих коштів, млн грн	Кількість отримувачів
Державна підтримка галузі тваринництва	2 433,6	1179	-	-	-	-
Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними	397,9	210	-	-	-	-
Надання кредитів фермерським господарствам	255,1	595	65,6	176	50,0	127
Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів	449,9	966	3 965,8	11538	4 622,4	11198
Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств	420,4	5944	-	-	-	-
Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників	640,8	4315	-	-	-	-
Всього	4 567,7	9927	4 031,4	11614	4 712,4	11257

Джерело: Міністерство аграрної політики та продовольства України⁴

зації державного фінансового регулювання, що потребує вирішення питання дієвих інструментів і механізмів регулювання розвитку сільськогосподарського виробництва на державному рівні. Тому наразі державна підтримка сільськогосподарських виробників в Україні, у порівнянні з країнами Європейського Союзу, перебуває на вкрай низькому рівні.

У період економічної кризи, особливо на фоні руйнації, окупації регіонів з родючими землями й іншими ознаками війни, однією з перспективних площин взаємодії держави та сільськогосподарських виробників є фінансова підтримка. Адже діяльність сільськогосподарських підприємств потребує значних обсягів коштів для забезпечення безперерйного функціонування процесу виробництва, притому з тривалим терміном окупності та повернення. І з цієї позиції особливої ваги набуває державна підтримка у форматі спеціального кредитування, страхування й оподаткування.

Повертаючись до довоєнного періоду, варто зазначити, що сільськогосподарські товаровиробники активно брали участь у реалізації державних програм підтримки агропромислового комплексу, хоча найбільший обсяг держпідтримки за останні 5 років був виділений у 2018 році – 6,3 млрд грн⁵. У 2021 році з державного бюджету аграріям спрямовано 4 712,4 млрд гривень, що на 3% більше в порівнянні з 2019 роком (табл. 1).

⁴ Звіт щодо отримувачів державної підтримки в галузі АПК. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <https://minagro.gov.ua/pidtrimka/zvit-shchodo-otrimuvachiv-derzhavnoyi-pidtrimki-v-galuzi-apk> (дата звернення 18.04.2022).

⁵ Державна підтримка АПК за 2019–2021 роки. *Агрополіт*. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/952-derjavna-pidtrimka-apk-za-2019-2021> (дата звернення 05.04.2022).

У 2021 році лідерами державної фінансової підтримки стали сільськогосподарські товаровиробники Київської області – 376 млн грн, Одеської – 313 млн грн, Хмельницької – 293 млн грн, Черкаської – 249 млн грн, Тернопільської – 239,4 млн грн (рис. 1).

Серед програм державної підтримки пріоритетними є переробка, тваринництво, садівництво та меліорація, адже саме в цих сферах створюється найбільша кількість робочих місць, а ще ці галузі є найбільш капіталомісткими з точки зору створення доданої вартості. Також у 2021 році у декількох областях вдалося запустити пілотні проекти за таким напрямом держпідтримки, як меліорація. Водночас, важливою та необхідною, але недооціненою залишається сфера агрострахування, здатна створити передумови для впевненої реалізації діяльності, незважаючи на природні та фінансові негаразди.

Військове вторгнення на територію України прискорює процеси дерегуляції і державної підтримки агробізнесу. 24 березня 2022 р. Верховна Рада України конституційною більшістю голосів ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану», спрямований на залучення сільськогосподарських земель країни у виробництво сільськогосподарської продукції в умовах збройної агресії. Відтак чільними стають питання спрощення доступу аграріїв до кредитних ресурсів і побудова нової схеми постачання сільськогосподарського продукції, зокрема відновлення експорту зерна, адже наявна блокада портів унеможливує агроекспорт.

Останніми роками Україна входила до п'ятірки експортерів світу. А тому від успіху цьогорічної посів-

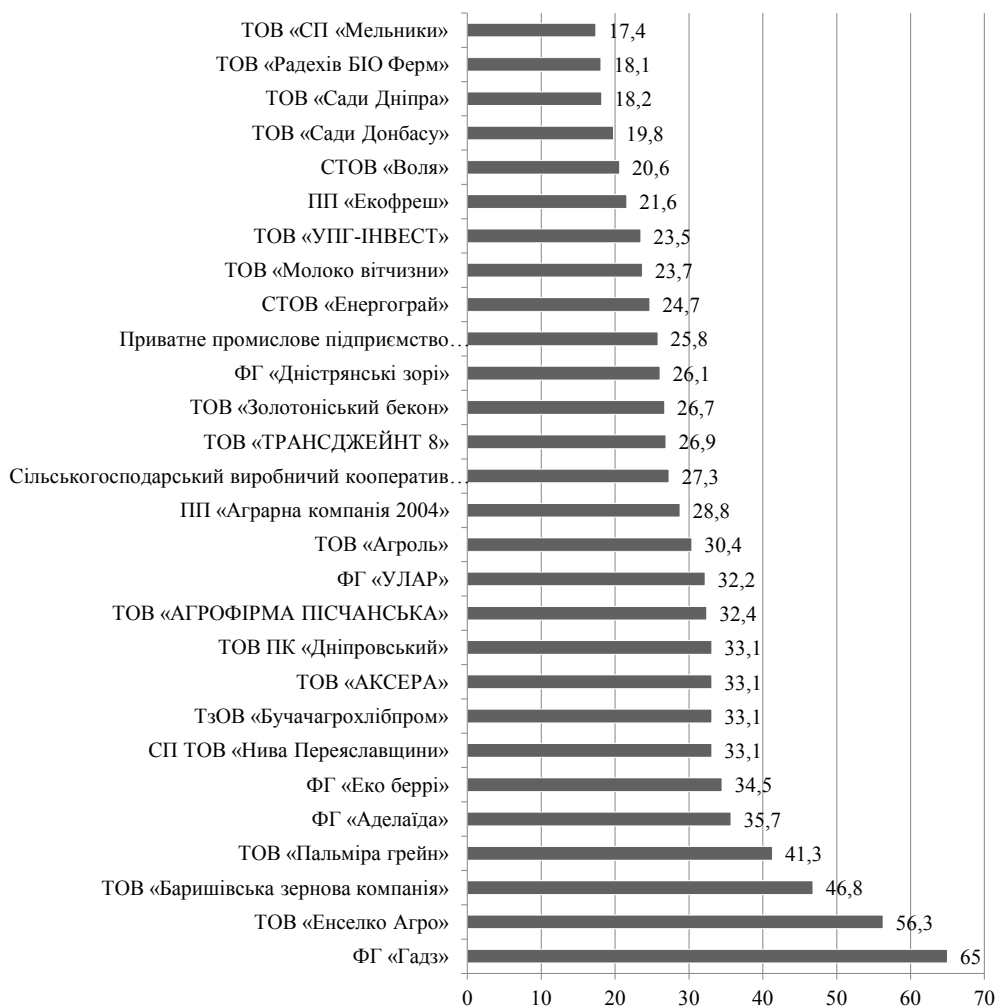

Рис. 1. Суб'єкти господарювання – отримувачі державної підтримки в галузі АПК, 2021 р.

ної компанії залежить не тільки продовольча безпека України, а й ціни та наявність продуктів харчування у країнах Південної Африки, Близького Сходу, Азії, що були найзалежнішими від поставок вітчизняного зерна⁶. Майже 90 % експорту припадало на порти міст Одеса і Миколаїв. Шляхом заміни морських перевезень на залізничні у лютому 2022 року було експортовано 150 тис. тонн сільськогосподарської продукції, в березні – 300 тис. тонн, а загальний потенціал може сягнути 1,5 млн тонн⁷.

Міністерство аграрної політики та продовольства планує розширити доступ аграріїв до кредитування та залучити якомога більше учасників аграрного ринку. Також вкрай важливо, щоб трейдери і надалі надавали передоплату аграріям на закупівлю зерна нового врожаю.

⁶ Економічний фронт: зміни в законодавстві, які запровадили у воєнний час для агробізнесу. *AgroDay*. URL : <https://cutt.ly/GFvCvUW> (дата звернення 10.04.2022).

⁷ Закон про продовольчу безпеку в умовах воєнного стану: роз'яснення щодо застосування. Міністерство аграрної політики та продовольства України. 08 квітня 2022 р. URL : <https://cutt.ly/XFvCT8p> (дата звернення 11.04.2022).

Окремим пунктом має стати розширення можливостей кредитування виробників агросфери. Наразі в Україні впроваджено зміни в умовах кредитування для малих і середніх агровиробників з оборотом не більше 20 мільйонів євро на рік для проведення посівної (сільськогосподарської діяльності) на період дії воєнного стану. Для них передбачена компенсація відсоткової ставки за залученими кредитами, хоча максимальна сума кредиту, на який вона поширюється, становить 50 млн грн. Водночас термін дії кредиту становить 6 місяців, а максимальний розмір державної гарантії за портфельними кредитами – до 80%.

З початку війни позики від державних банків на загальну суму 1,1 млрд грн отримали 826 бізнесів. З усіх виданих кредитних коштів за програмою «5-7-9%» 42% припадало саме на аграрний сектор. Ними скористалися 12 тис. фермерських господарств. Отримані кошти йдуть на закупівлю добрив, пального, засобів захисту рослин⁸.

⁸ Уряд розширив доступ аграрних підприємств до пільгового кредитування. Головбух. 07 квітня 2022 р. URL : <https://cutt.ly/HFvCAzw> (дата звернення 07.04.2022).

Кабінет Міністрів України для вільного ввезення на територію країни потрібної техніки для проведення посівної додав до переліку товарів критичного імпорту трактори, сільськогосподарські машини, вантажівки, сідельні тягачі, обприскувачі, зрошувальне обладнання, сівалки, ґрунтообробну техніку, цистерни тощо. Також спрощено процедуру ввезення запчастин до сільськогосподарської техніки.

Державний центр сертифікації і експертизи сільськогосподарської продукції має забезпечити безперешкодний процес реалізації насіння та садивного матеріалу суб'єктами насінництва та розсадництва врожаю 2021 року та залишків минулих років, необхідних для посівів, і визнання іноземних сертифікатів на імпортоване насіння – без застосування додаткових процедур із сертифікації.

Крім того, 17 березня 2022 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану», відповідно до якого тимчасово скасовано вимоги для отримання ліцензій і дозволів на більшість видів діяльності: замість 600, чинними залишаються 50.

Як бачимо, наразі з боку держави запроваджується низка спрощень, актуальних для сформованого

наразі економічного середовища та покликаних підвищити ефективність функціонування державної підтримки сільськогосподарського виробництва. А відтак злагоджене поєднання економічного, фінансового, правового, інвестиційного та бюджетного механізмів державної підтримки сприятиме створенню необхідних передумов провадження максимально ефективної діяльності сільськогосподарськими виробниками в умовах воєнного стану.

Висновки

Державна підтримка сільськогосподарського виробництва в Україні була актуальною у довоєнний час, а нині, в умовах війни та загрози продовольчої кризи не лише на теренах України, а й у світі набуває ще більшої гостроти. Особливо доречною у таких умовах буде її реалізація у формі фінансових заходів: кредитування, пряме державне фінансування тощо.

Проваджувані нині заходи, звичайно, є доречними та матимуть позитивний ефект від провадження, проте наразі саме той час, аби сформувані стратегічні орієнтири. І їх варто сконцентрувати на прихованих механізмах підтримки, таких як стимулююче пільгове оподаткування та агрострахування.

Інформація про автора:

Осіпова Алла Анастасіївна,

кандидат економічних наук,

доцент кафедри економіки

Уманський національний університет садівництва

1, вул. Інститутська, м. Умань, 20301, Україна

Information about the author:

Osipova Alla Anastasiivna,

PhD in Economics,

Associate Professor at the Department of Economics

Uman National University of Horticulture

1, Institutska str., Uman, 20301, Ukraine